

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ

МОВА МІСТА: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІЛЮСТРАЦІЇ

Олег СЕМЕНЮК (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуті можливості використання наукових, науково-популярних досліджень та спеціальних лексикографічних джерел у лінгвістичній підготовці майбутніх філологів при вивченні тем, пов'язаних із «мовою міста».

Ключові слова: мова міста, соціолінгвістика, викладання у вищій школі, Одеса.

Possibilities of usage of scientific, popular scientific investigations and special lexicography sources in linguistic preparation of philologists during studying topics, connected with «urban language», are under consideration in this article.

Key words: urban language, sociolinguistics, teaching in High School Institutions, Odesa.

Під час вивчення курсу загального мовознавства, викладанні спецкурсів із соціолінгвістики, проведенні лінгвістичної практики, перед викладачем постає певна проблема, яка пов'язана з ефективним ознайомленням студентів із матеріалом, що стосується «мови міста» або «міського діалекту».

Традиційно склалося так, що найбільш вивченими є територіальні діалекти, які притаманні сільській місцевості, та соціальні жаргони, які прив'язані до певних соціальних груп. мова міста як така описана фрагментарно. Якщо зважити, що кількість міського й сільського населення у світі майже зрівнялися, а в Україні, історично руральній місцевості, міське населення вже складає 68%, а сільське – 32%, нагальною є проблема пояснення та, головне, ілюстрації особливостей мови міста. І якщо з наявністю словників, лексико-граматичного опису та текстових прикладів територіальних діалектів все гаразд, то з навчальним та ілюстративним матеріалом щодо «міського сленгу» існує певна проблема. Саме тому в статті ми поставили собі за мету розглянути та запропонувати можливі для використання в навчальній практиці джерела вивчення мови міста як соціокультурного, географічного мовного феномену (у статті як синоніми вживаємо терміни: мова міста, міський сленг, міське койне, урбаномова).

Як відомо, вивчення мови міста було однією із перших тем, які поклали початок зародженню соціолінгвістики в колишньому СРСР. З того часу минуло майже дев'яносто років, і той, хто на пострадянському просторі зацікавиться цією тематикою, не омине праці як радянських, так і сучасних, українських і російських, учених: Б. Ларіна, Ю. Скребньова, О. Сиротіної, Т. Шмельової, Н. Прокуровської, Л. Кудрявцевої, В. Колесова, Є. Степанова, Н. Ісмагілова, Т. Миколенко та ін.

У більшості праць увагу зосереджено на описі міського просторіччя, або точніше – сленгу – в контексті стандартної формули: сільська місцевість – діалекти, міська – жаргони. Іноді жаргон вважають різновидом мови міста, але це досить спрощений погляд, тому що соціальна й територіально-географічна стратифікація мовців - поняття генетично не тотожні.

Об'єктом дослідження науковців була й мова міста як окреме територіально-мовленнєве утворення. Зокрема, існують різні за обсягом дослідження мови російських міст: Ленінграда, Москви, Челябінська, Саратова, Елісти, Єкатеринбурга, Омська, Іжевська, Кірова, Бійська, Уфі.

мова українських міст описана у меншому обсязі – Київ, Тернопіль, Одеса. Однак, саме в Україні створено унікальну можливість для всебічного аналізу та вивчення мови одного з найкolorитніших міст – Одеси. Окрім суто лінгвістичного опису та вивчення її в урболінгвістичному аспекті, наприклад, в працях Євгена Степанова [6], маємо значну

кількість журналістських, літературних і науково-популярних спроб опису цього своєрідного лінгвістичного феномену.

Мова Одеси, як виразний культурно-мовленнєвий фон, зафіксована в літературних творах Ісаака Бабеля, Михайла Жванецького, Іллі Ільфа, Євгена Петрова, Льва Славіна, в кінематографічних шедеврах («Інтервенція», «Ліквідація», «Посмішка Бога», «Биндюжник і король» тощо), у великій кількості естрадних мініатюр, пісень, анекдотів. Все це дає можливість на прикладі мови цього міста вивчати та ілюструвати універсальні лінгвістичні особливості міського мовлення. Але можуть бути корисними для викладача як доповнення до наукових мовознавчих досліджень, що дозволять ефективно розкрити та проілюструвати «не одеситам» сутність мови міста, праці письменника й журналіста Валерія Смирнова. Це, зокрема, його «Таки-да большой полутолковый словарь одесского языка» [1] й декілька збірок одеських анекдотів, афоризмів та інших текстів «міського фольклору», у яких зафіксовано особливості мови Південної Пальмири [2; 3; 4; 5].

Взявши за основу дослідження Є. Степанова, можна проілюструвати наступні особливості мови міста, які мають певний універсальний характер, але ступінь їхнього прояву залежить від конкретної території. Зосередимо увагу на деяких тезах, що будуть цікаві та корисні майбутнім фахівцям-лінгвістам.

Основою для формування своєрідного міського койне є контактування та взаємопроникнення мов і діалектів, рідних для мешканців поліетнічних міст. Так, на думку дослідників, на формування мовлення Одеси, лінгвістичною базою якого історично була російська мова, вплинули українська, білоруська, молдавська, грецька, польська, ідиш, іврит, французька, італійська, болгарська, німецька та вірменська мови. Саме їхні носії склали основу урбаністичного етносу міста [6: 15].

Зрозуміло, що фонетичні особливості мовлення (повсякденного, спрощеного) більшості містян найбільш виразно пов'язані саме з накладанням фонетичних норм різних мов, які сформували міське койне. Зазвичай дослідники наголошують на відмінних від літературної норми артикуляційних зближеннях [Б] та [И], висхідній дифтонгоїдності наголошених голосних, редукції ненаголошених голосних, додатковій вокалізації, напівпом'якшенні приголосних; тенденції до уніфікації <P> і <P'>, артикуляційних особливостях вимови деяких звуків і звукосполучень (Щ, СЧ, ЗЧ, ЖЧ, ЗЖ, ЖД, ЧТ, ЧН, ЧШ, ДШ, ТЖ), особливому наголосі та інтонації [6: 92-174].

Лексичні та словотвірні особливості мови міста пов'язані як із впливом мов етнічних груп, так і з діями певних екстралінгвістичних факторів, зокрема географічного та соціального. Так, в мові міста Одеси виразно віддзеркалено сусідство з морем, торгівельна, фінансова, транзитна, рибальська спрямованість його соціально-економічного устрою.

Міська фразеологія також стратифікована. Дослідники акцентують увагу на урбаністичних фразеологізмах, регіональних фразеологізмах та фразеологізмах-одесизмах. Найбільш концептуалізованими у фразеології Одеси є діяльність на морі, бізнесова діяльність та етнічні особливості міста.

Одеське міське койне вирізняється й особливими граматичними рисами. Зокрема, в ненормованому вживанні іменників («кавалеры приглашают дамов»); прикметників («ближей, ближе»); займенників («на ихнем языке»); дієслів («ложите детей спать»); службових слів та вигуків («это таки да Одесса») та ін. Існують і регулярні особливості синтаксису, зокрема такі своєрідні, як вживання конструкцій зі словом *иметь* («Ее кухарка имеет ухажера-матроса»); конструкцій з формами аналітичного давньоминулого часу («На «Приводе» была купила курицу...»); конструкцій зі словом *или* («Я не уверена, или вам подойдет такой виноград») тощо [6: 411-445].

Дає можливість проілюструвати особливості словникового та фразеологічного складу мови окремого міста, незважаючи на свою науково-популярну складову, або, навіть, ненаукову популярність, і словник Валерія Смирнова. У ньому представлено лексичні одиниці, що складають основу особливого міського койне Одеси. Причому як ті, що набули додаткового «регіонального» значення, так і зовсім особливі, автохтонні для урбаномови. Наприклад: агидин паровоз, бакай, без понтов, выдра, глухой номер, другее, одессит титульный, пачковаться, маляр, махер, фоска та ін. [1]. Своєрідним додатком до нього

виступає збірка стійких виразів «Как говорят в Одессе», у якій зафіксовано оригінальні міські вислови: «взять на тю», «вы, конечно, будете смеяться», «дышите носом», «еврейская сторожевая», «очень даже ничего» тощо [3].

Лексикографічний матеріал цих праць можна використовувати на практичних заняттях, під час самостійної роботи в якості своєрідного навчального вокабуляра для аналізу та застосування на практиці певних теоретичних знань.

Для завершального етапу – контролю якості отриманих знань та для формування остаточного уявлення про особливості мови певного міста, ролі соціальних, географічних, міжкультурних та деяких інших факторів на її формування, можна використати авторські збірники текстів: «Одеський анекдот», «Одесский язык», «Крошка Цахес Бабель» [2; 4; 5]. Їхній матеріал дає можливість перевірити та удосконалити певні навички, зокрема: 1) виокремити елементи міського аргю в загальнолітературному мовленні; 2) проілюструвати вплив географічного, економічного, соціально-культурного факторів, притаманних певному місту, на формування урбанолексики та урбанолітературної мови; 3) розрізнити елементи міського сленгу та загального жаргону; 4) виокремити мовні елементи афористичного характеру, крилаті вирази відомих містян; 5) проаналізувати та порівняти в діахронічному (історичному) аспекті особливості лексики та фразеології мови міста тощо.

Беручи до уваги тенденції глобальної урбанізації в сучасному світі та, зокрема, в Україні, не має викликати заперечень думка про те, що в навчальних курсах української, російської мов, загального мовознавства, соціолінгвістики, різноманітних спецкурсах необхідно зосереджувати увагу майбутніх спеціалістів-філологів на особливостях міського сленгу або міського діалекту. Зважаючи на велику кількість міст та їхню соціально-культурну й географічну специфіку, яку віддзеркалено в урбаномові, є сенс ілюструвати її особливості на прикладі одного або декількох міських конгломератів. На нашу думку, найбільш вдалим прикладом для цього в нашій країні є специфічне й виразне мовлення Одеси, яке зафіксоване в багатьох художніх і кінематографічних творах та проаналізоване й описане в працях багатьох науковців-філологів, зокрема Євгена Степанова та Валерія Смирнова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Смирнов Валерий. Таки-да большой полутолковый словарь одесского языка (в 4 т.) – Одесса: АН 2005.
2. Смирнов Валерий. Одесский язык. - Одесса, Полиграф, ММVIII. 2008. – 96 с.
3. Смирнов Валерий. Умер-шмумер, лишь бы был здоров! – Как говорят в Одессе. – Одесса, Полиграф, ММVIII. – 288 с.
4. Смирнов Валерий. Одесский анекдот. – Одесса, Полиграф, 2009. – 192 с.
5. Смирнов Валерий. Крошка Цахес Бабель. – Одесса, Полиграф, ММХ. – 320 с.
6. Степанов Е.М. Російське мовлення Одеси: монографія. За редакцією проф. Ю.О.Карпенка. – Одеса, Астропринт, 2004. – 496 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Семенов – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вплив екстралінгвальних факторів на мову, порівняння мов, комунікативна лінгвістика.